

**“AZƏRBAYCAN MƏKTƏBİ” VƏ
TARİXİN TƏDRİSİ METODİKASININ BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ**

Elnarə Nəcəf qızı Məmmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
elnare_mammadova@yahoo.com

Açar sözləri: *pedaqoji fikir, məcmuə, təlim, ideya, metodika, təhsil*

Məqalədə “Azərbaycan məktəbi” jurnalında 20-30-cu illərdə və sonrakı illərdə proqram dərsləklər o cümlədən tarixin tədrisinə dair görülmüş işlərdən bəhs edilir. Məqalədə “Azərbaycan məktəbində” eyni zamanda 1964-cü ildən nəşr olunmağa başlayan “Tarix, ictimaiyyət və coğrafiya fənlərinin tarixi tədrisi”-nə dair yenilikləri öz əksini tapmışdır.

**“AZƏRBAYCAN MƏKTƏBİ” И
НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ
ИСТОРИИ**

Эльнора Маммедова

Ключевые слова: *педагогические идеи, сборники, тренинги, идеи, методология, образование*

В статье освещается работа, проделанная в истории учебного плана, в том числе преподавание истории в 20-30-е годы и последующие годы в журнале “Azərbaycan məktəbi”. Статья посвящена истории преподавания в журнале, “Tarix, ictimaiyyət və coğrafiya fənlərinin tarixi tədrisi”, который начал издаваться в Азербайджанской школе в 1964 году.

“AZƏRBAYCAN MƏKTƏBİ” AND SOME ISSUES OF THE METHODOLOGY OF TEACHING OF HISTORY

Elnara Mammadova

Key words: *pedagogical idea, compilation, training, the idea, methodic, education*

The article highlights the work done in the history of the curriculum, including history teaching in the 20-30s and subsequent years in the “Azərbaycan məktəbi”. The article reflects on the history of teaching in the “Tarix, ictimaiyyət və coğrafiya fənlərinin tarixi tədrisi” magazine, which began to be published at the Azerbaijan School in 1964.

Azərbaycanda pedaqoji fikrin formalaşmasında danılmaz xidmətləri olan milli pedaqoji mətbuatımızın ən uzun ömürlü və aparıcı nümayəndəsi sayılan “Azərbaycan məktəbi” jurnalı yarandığı gündən ayrı-ayrı fənlərin tədris məsələlərinə ardıcıl diqqət yetirmiş, bütün fənlər üzrə tədris planı və proqramların inkişaf yolunu nəzərdən qaçırmamışdır.

İlk nömrəsi “Yeni məktəb” adı ilə 1924-cü ildə nəşr olunan, 1930-41-ci illərdə “Müəllimə kömək” adı ilə çıxan “Azərbaycan məktəbi” jurnalı fənlərin tədris məsələlərini həmişə diqqət mərkəzində saxlamışdır. “Yeni məktəbin” ilk nömrəsində deyildiyi kimi, jurnal tədris fənləri və proqramlarının hazırlanması, dərslərin nəşri kimi vacib vəzifələrlə məşğul olmalı, məktəbə elmi-metodiki cəhətdən köməyi təmin etməlidir. Jurnal bu proqrama sadıq qalmış istər “Yeni məktəb”də, istərsə də “Müəllimə kömək”də tədrisin üsul və metodikasına dair aktual mövzuda məqalələr çap olunmuşdur. Bu məqalələrin sırasında tarixin tədrisi və metodikasına dair yazılar da az deyildir. Tədqiqatlar göstərir ki, bu səpkidəki məqalələr əsasən qabaqcıl müəllimlər tərəfindən yazılmışdır.

Belə məqalələrdən biri “Müəllimə kömək”də çap olunmuşdur. Bakı şəhəri 1 nömrəli məktəbin tarix müəllimi Ə.Mehdiyevin müəllifi olduğu bu məqalə “Mənim qeydlərim” adlanır və jurnalda “Qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsi” rubrikası altında dərc olunmuşdur. Müəllif dərslərində istifadə etdiyi üsullardan, dərslərin necə qurulmasından geniş bəhs edir, sonra sözü öz üzərinə gətirirdi: “Müəllimin tələbkar olması şagirdləri müntəzəm surətdə mənimsənilən dərslərin keyfiyyətini yüksəldir. Odur ki, mən bu işə artıq diqqət yetirirəm. Dərslərimdə geridə qalan şagirdlərdən daha tez-tez soruşuram”. Sonra davam edərək müəllim öz fikirlərini tamamlamağa çalışır. Müəllimin fikirləri o zamanın tələblərinə tam uyğun idi. Jurnalda ardıcıl çıxış edən

Ə.Mehdiyev öz fəallığı ilə seçilir və fikirlərini həmkarları ilə bölüşürdü. Xatırladıyıq ki, Ə.Mehdiyev həmçinin “IV sinifdə tarix dərslərində ölkəşünaslıq materiallarından istifadə” kitabçasının da müəllifidir.

“Yeni məktəb”ə nisbətən “Müəllimə kömək” və sonuncuya nisbətən 1943-cü ildən “Azərbaycan məktəbi” adı ilə nəşrə başlayan jurnal daha mükəmməl, daha məzmunlu, daha çox elmi səviyyəli olmuşdur. “Azərbaycan məktəbi” jurnalının məsul katibi, tanınmış jurnalist, professor N. Babayev sonralar yazırdı: “Hələ 20-ci illərin axırlarında, 30-cu illərin əvvəllərində bu jurnalın Azərbaycanın gənc müəllimlərinə yalnız metodik göstərişlərlə, yeni proqramların şərhini, məktəbin təşkilinə aid məsələlərdə kömək etdiyini görürdüksə, 30-cu illərin ortalarında artıq onun səhifələrində daimi olaraq sırf elmi-nəzəri pedaqoji materiallarla tanış oluruq”.

“Tarix, ictimaiyyət, coğrafiya tədrisi” məcmuəsində tarixin tədrisinə dair verilən göstərişlər müəllimlərin köməyinə gəlirdi. Orada deyilirdi: “Məktəblərimizdə tarix təhsilinin bünövrəsi IV sinifdən qoyulmağa başlayır. Bu sinifdə şagirdlər ölkəmizin tarixinə dair epizodik hekayələrlə tanış olurlar”.

“Azərbaycan məktəbi” və ötən əsrin 50-ci illərindən nəşrə başlayan əlavələrində, o cümlədən 1964-cü ildən nəşrə başlayan “Tarix, ictimaiyyət, coğrafiya tədrisi” məcmuəsində tarixin tədrisi metodikasına dair çox dəyərli məqalələr dərc olunmuşdur. Bu məcmuənin elə birinci nömrəsində deyilirdi ki, tarixin tədrisi müasir tələblər səviyyəsinə qaldırılmalıdır və bu fənni tədris edən müəllimlərə elmi metodiki kömək göstərilməlidir. Azərbaycan SSR- EA-nın müxbir üzvü, professor Z.İbrahimov, tarix elmləri doktoru prof. İ.Striqunov, prof. Ə.Şakirzadə, prof. A.Nadirov, A.Əlizadə, İ.Şakirzadə, Ə.Kərimov, C.Məmmədov, A.Əbilov və başqaları məcmuənin işində fəal iştirak edir, öz sanballı yazıları ilə tarix müəllimlərinin biliyini zənginləşdirirdilər.

“Tarix, ictimaiyyət, coğrafiya tədrisi” məcmuəsinin digər məcmuələrdən fərqlənən öz fərdi üslubu da vardı. Məcmuədə tematik plan dərc olunur və oxucular bu mövzuda məqalələr yazmağa çağırılırdı. Məsələn, 1966-cı ilə dərc ediləcək materialların təqribi tematik planı belə idi:

Tarixin tədrisində müasirlik

Tarix dərslərində vətənpərvərlik tərbiyəsi

Tarix dərslərində şagirdlərin fəallaşdırılması

Tarix dərslərinin iş təcrübəsindən tarixin tədrisində izahlı qiraət

Ölkəşünaslıq dərslərinin iş təcrübəsindən tarixin tədrisində əyanilik

Azərbaycan tarixinin tədrisində tarixi sənədlərdən istifadə

Tarix jurnallarının səhifələrində tarix yenilikləri və s.

Redaksiya öz işini bununla qurtarmırdı. Aşağıdakı qeyddə deyilirdi: “Oxucu yoldaşlardan bu tematik plan haqqında öz mülahizələrini, daha nə kimi mövzularda məqalələr dərc edilməsini arzu etdiklərini, təkliflərini redaksiyaya yazmağı xahiş edirik”.

Jurnalda o da qeyd olunurdu ki, “Məktəbin qarşısında duran mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsində müəllim başlıca və həlledici rol oynayır. Müəllimdən onun elmi siyasi biliyindən, pedaqoji ustalığından, işə can yandırmasından asılı olaraq işin müvəffəqiyyəti həll olunur”(10).

Ona görə də məcmuədə tarix müəlliminin elmi metodiki və praktik hazırlığının artırılmasına, ideya, siyasi səviyyəsinin yüksəldilməsinə, yeni proqram və dərsliklərdə iş bacarığının inkişafına kömək edə bilən materialların dərc olunmasına ardıcıl fikir verilirdi.

Jurnal öz oxucularından metodiki göstəriciləri əsirgəmirdi. Məcmuədə tarixi biliklərin mənbəyinə diqqət yetirmək tələb olunurdu. Şagirdlərin tarix dərslərində aldıkları biliklərin möhkəmləndirilməsi yollarına dair tövsiyələr verilirdi. Yerli tarix materiallarından istifadə edilməsi zəruri sayılırdı.

Məcmuədə gedən məqalələrdə tarixin tədrisinin müasir problemlərinə də fikir verilməsinin vacibliyindən bəhs edilirdi. “Tədrisin yeniləşməsi yollarında” adlı məqalədə tarix dərindən nümunələr də verilmişdir. IX sinifdə tarix dərsi gedirdi. Məşğələ maraqlı mövzuya həsr olunmuşdu: “Azərbaycan SSR-də mədəni inqilabın həyata keçirilməsi elə ilk baxışdan hiss olunurdu ki, müəllim Həbil Rəsulov dərse qabaqcadan ciddi hazırlıq görmüş, diaqram və digər əyani vəsaitlər seçilmiş, hətta qəzetlərdə bu məsələlərə dair son dövrlərdə çıxmış məqalələr də sinifə gətirilmişdi. Dərsdə xoşa gələcək cəhət ondan ibarət idi ki, müəllim tarixi faktlara aşkarlıq və demokratiya mövqeyindən yanaşırdı”

“Tarix, ictimaiyyət və coğrafiya tədrisi” məcmuəsində “Azərbaycan tarixi nə üçün ayrıca fənn kimi tədris olunmur, ona ayrılan saatların miqdarı nə vaxtadək artırılmayacaq, yeni dərsliklərin yaradılması haqqında söz-söhbətlər nə vaxt həqiqətə çevriləcək, proqramlardakı uyğunsuzluqlar niyə aradan qaldırılmır, müəllimin müstəqilliyi, müəllim şagird əməkdaşlığı kimi ideyaların həlli kağız üzərində qalıb, problemlər o qədərdir ki, onları saymaqla qurtarmaq olmaz”.

Bu sətirlər məcmuəsinin təhsilimizə olan qayğısıdır, tarixin tədrisinin nə qədər aktual məsələ olduğunun bariz ifadələridir.

Məcmuədə o da göstərilirdi ki, tarix və ictimaiyyət tədrisinə metodik rəhbərliyin yaxşılaşdırılması zərurəti məsələsi həmişəkindən daha kəskin bir surətdə qarşıda durur.

O da qeyd olunurdu ki, tarixin tədrisində hələ ciddi nöqsanlarımız vardır. Təcrübələrdən görüldüyü kimi, tarixi prosesin cazibədar mənzərəsi şagirdlər üçün çox vaxt açılıb göstərilməmiş qalır. Emosional cəhətdən zəngin olan parlaq tarixi hadisələr, obrazlar və təsəvvürlər bəzən mücərrəd sxemlərlə əvəz edilir. Bu isə labüd surətdə tarixin öyrənilməsinə şagirdlərdə marağın azalmasına səbəb olur, onlarda konkret tarixi faktlara etinasızlıq münasibətləri yaradır, tarixə, xalqın qəhrəmanlıq və vətənpərvərlik və inqilabi ənənələrinə səthi və nehilist münasibət doğurur. Tədrisin gedişində tarixi prosesdəki səbəb-

nəticə əlaqələrinin açılıb göstərilməsinə az fikir verilir, bu və ya digər faktların qanunauyğunluqlarını görə bilməyən məktəblilərə az öyrədirlər. Şagirdlərin bir çoxunun cavablarını, adətən hadisələri nağıl etməkdən, onların düzgün qiymət verə bilmədiyi əhəmiyyətsiz faktları sadalamaqdan ibarət olur (11).

Məcmuənin buraxılışlarında görkəmli alimlər, təcrübəli metodistlər və müəllimlər vaxtaşırı müxtəlif mövzularda çıxış edirdilər. Bu məqalələrin məzmununa əsasən müəllimlərin elmi, pedaqoji və metodiki səviyyəsini yüksəltməklə bağlı olmuşdur. Məqalələrin məzmununda məktəb təcrübəsinin öyrədilməsi, ümumiləşdirilməsi və yayılmasına da qismən yer verilmişdir.

Məcmuənin səhifələrində yeni proqramlarla əlaqədar mənimsənilməsi nisbətən çətin olan mövzuların tədrisi üsulunun işıqlandırılmasına, dərslərin müasir tələblər səviyyəsində keçirilməsinə də geniş yer verilirdi.

Məcmuənin nəşrinə qədər “Azərbaycan məktəbi” jurnalında tarixin tədrisinə dair dərc olunan məqalələr də müəllimlərə yaxından kömək edirdi: “Tarix müəllimlərinin şərəfli vəzifəsi”(12). “Tarix dərslərinin hazırlanması və planlaşdırılması” (12), VIII-X siniflərdə icmal dərsləri (12). “Tarixi nə pisləşdirmək, nə də yaxşılaşdırmaq olar” (14). “Mən tarix tədrisini müasir həyatla necə əlaqələndirirəm” (13). “Tarix dərnəyi haqqında” (15). “Tarix dərslərində sinifdən xaric tərbiyə məsələləri” (16). “Tarix fənnindən sorğu aparmaq metodikasına dair”(17). “V sinifdə tarix dərsləri tədrisi haqqında bəzi qeydlər” (18) və s. Bu məqalələrin sayını artırmaq da olar.

Göründüyü kimi, məqalələrin əsasən “Tarix, ictimaiyyət və coğrafiya tədrisi” məcmuəsi nəşr olunana qədərki dövrü əhatə edir. Bunlar bir daha əlavə kimi həyata qədəm qoyan məcmuənin çapının zəruriliyini sübut edir.

“Tarix, ictimaiyyət və coğrafiya tədrisi” məcmuəsinin hər nömrəsində 10-12 müəllimin müxtəlif mövzuda məqalələri dərc olunurdu. Bunların içərisində elmi məlumatlarla zəngin və maraqlı məlumatlara da rast gəlirik.

Bu yazılarda Azərbaycan tarixinin tədrisinə dair fikirlər daha çox diqqəti cəlb edir. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, orta ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan tarixi və coğrafiyasının ayrıca bir fənn kimi tədris edilməsi məsələsi 1945-ci ildə avqust ayında maarif komissarlığında tədris planları müzakirə edilərkən qaldırılmışdır. S. Vurğun da bu təklifin tərəfdarı olmuşdur.

1945-ci ildə Azərbaycan SSR Maarif Komissarlığına bu məsələdə maraqlı olan Səməd Vurğun da münsiflər heyətinin üzvü seçilmişdir (19).

Dahi pedaqoqlara aydın idi ki, mükəmməl təhsil sisteminə malik olmaq, dövrün tələblərinə cavab verən proqram və dərslilər hazırlamaq dövlətin gələcəyi və müstəqilliyinin mühüm şərtidir. Ölkədə baş verən tarixi, sosial-siyasi proseslər özünü tarixin tədrisində daha qabarıq büruzə verdiyindən tarixin tədrisinə dair sənədlərə daha ciddi diqqət yetirilmişdir. Ona görə də Azərbaycan tarixinə dair proqram və dərslilərin hazırlanması ön plana çəkilirdi. Bütün bunlar isə kəskin problemlərin aradan qaldırılmasına pozitiv və neqativ

cəhətlərin düzgün başa düşülməsinə öz təsirini göstərməyə xidmət etmək məqdəsi gödmüşdür.

Beləliklə, tarixin tədrisinə daha ciddi tələblərlə yanaşmaq vərəqəsi günün aktual probleminə çevrildi.

Bir daha xatırladıq ki, S.Vurğun gənc nəslin milli iftixar hissi ruhunda tərbiyə etmək işində tarix və ədəbiyyat müəllimləri qarşısında ciddi tələblər qoyurdu. O göstərirdi ki, istər təlim prosesində, istərsə də sinifdən xaric tərbiyə işlər prosesində xalqımızın əldə etdiyi nailiyyətlərə, onun mənəvi aləmini böyük vüqar və ifixar hissi ilə gənc nəslə çatdırmaq lazımdır. Bu, o deməkdir ki, gənc nəsil tarix və ədəbiyyat dərslərində Nizaminin, Füzulinin, Vaqifin dahi sənətkar olmasını, Cavanşirin, Babəkin, böyük sərkərdə olmasını öyrənərkən onlarla fəxr etməlidir (20).

SSRİ-nin süqutu ərəfəsində məcmuədə çap olunmuş “Azərbaycan tarixinin inkişaf perspektivləri” adlı məqalədə (21) keçilmiş yollara nəzər salınarkən Sovet cəmiyyətində başqa sahələrində olduğu kimi, mənəvi inkişafda da bir sıra ciddi qüsurlar və çatışmazlıqların olduğu açıq şəkildə təsdiq olundu. “Dağlıq Qarabağ problemi də ilk dəfə gündəmə gətirildi. Bu zaman ilk dəfə “Azərbaycan tarixinin tədqiqi, tədrisi və təbliği üzrə dövlət proqramı” hazırlandı. Bu proqram layihəsinin geniş müzakirəsi keçirilmişdir. Bundan sonra tariximizin ayrıca fənn kimi öyrənilməsi ilə yanaşı onun tədrisi sonralar iki dəfə artırıldı. Təzə dərslərin yazılmasına başlandı. Bu illərdə akademik Y.Mahmudovun zəhməti xüsusi qeyd edilməlidir. Onun Dövlət proqramı hazırdır: “söz tarixçiləridir” məqaləsi əsas istiqamətverici sənəd oldu. Bundan sonra müxtəlif pedaqoji orqanlarda Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi və təbliği sahəsində canlanma başlandı.

“Azərbaycan məktəbi” və onun əlavəsi olan “Tarix, İctimaiyyət və coğrafiya tədrisi” məcmuəsində gedən məqalələrin təhlili göstərir ki, bu günün problemləri ilə yaşayan müəllimlərimiz az olmamışdır. Hələ 1939-cu ildə VIII-X siniflər üçün tarix proqramları rus dilindən tərcümə edilərək, 1941-ci ildə təkmilləşdirilmiş formada yenidən çap ediləndə də tarix müəllimlərini dövrün tələblərinə cavab verən stabil proqramlar üzrə dərs keçirilməsi, tarixin tədrisi metodikası problemlərinin yeniləşdirilməsi düşündürmüşdür. Jurnallarda çap olunan məqalələr də bu vəziyyətə uyğunlaşdırmaya doğru istiqamətlənirdi. Məcmuə Azərbaycanda tarix üzrə metodik fikrin inkişafına öz böyük töhfəsini verdi. Ötən əsrin 50-60-cı illərində tarix təhsili və tədrisi yeni mərhələyə qədəm qoyanda məcmuədəki məqalələrlə bu tələblərdə ayaqlaşmaq yolunu tutdu.

1986-1987-ci illərdə tarix fənni yeni proqramla tədris olunmağa başlayanda jurnalın işində məzmun dəyişikliyi oldu və tarixin tədrisinin qarşısında qoyulan vəzifələr müstəqil Azərbaycan təhsili üçün zəmin hazırladı. Jurnaldakı bir sıra məqalələr bu gün də öz aktuallığını itirməmişdir. Xalqın düzgün tarixini yazıb ortaya çıxarmaq üçün şərait yetişmişdi. Azərbaycan

tarixinin hər cür sapdırmalardan kənar elmi dəqiqliklərlə işlənilməsi məqsədi yalnız müstəqillik illərində mümkün oldu.

ƏDƏBİYYAT

1. Mehdizadə M. Azərbaycanda Sovet məktəbinin tarixinə dair xülasələr. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyat 1958.
2. Mahmudov Y. Azərbaycan tarixi erkən inkişaf dövrü. Bakı: 2008.
3. Tahirzadə N. Azərbaycan Təhsil tarixi öçerkləri və ilk ali təhsilli müəllimlərimiz. Bakı: Nurlar, 2015.
4. Qaralov Z. Xalq təhsilinin idarəetmə sisteminin yeniləşdirilməsi haqqında “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 1990, № 4
5. Məmmədov M. Azərbaycan SSR-də 20 il ərzində xalq maarifi, “Müəllimə kömək”, 1940, № 5.
6. Seyidov Ə. Məktəbdə iş planı və onu hesaba almaq məsələsi. “Yeni məktəb”, 1927, № 12
7. Rəhimli M. Tədris və tərbiyədən nəzəri iş “Yeni məktəb”, 1928, №8-9
8. Əmirov M. Tam orta məktəbdə tarixin fəal interaktiv təlimi metodikası, Bakı, 2011.
9. Cəbrayilov İ. Dövlətçilik tarixi şagirdlərə sistemli şəkildə öyrədilir. “Azərbaycan müəllimi”, 2019-cu il 19 iyul.
10. “Azərbaycan məktəbi”, 1953, №5
11. “Tarix ictimaiyyət və coğrafiya tədrisi”, 1968 №1.
12. “Azərbaycan məktəbi”, 1952, № 1,2,8
13. “Azərbaycan məktəbi”, 1949, № 6
14. “Azərbaycan məktəbi”, 1951, № 2
15. “Azərbaycan məktəbi”, 1948, № 2
16. “Azərbaycan məktəbi”, 1947, № 1
17. “Azərbaycan məktəbi”, 1953, № 10
18. “Azərbaycan məktəbi”, 1955, № 2
19. Azərbaycan məktəbi, 1974, № 6.
20. “Azərbaycan məktəbi”, 1965 №11.
21. “Tarix, İctimaiyyət və coğrafiya tədrisi”, 1990, № 5